

İyi Niyet, Yoksulluk ve Piyasa

Mustafa Erdoğan

93

Piyasa

Türkiye toplumunda pek çok konuda şikayet konusu sosyal problemlerin esas itibarıyla “iyi niyet”le çözülebileceğine ilişkin çok yaygın bir kanaat var. İktisadî ve sosyal problemler bunların belki de başında gelmektedir. Çoğu kimse, meselâ yoksulluğun ve “adaletsiz gelir dağılımı”nın iktisadî ilişkilerin “hayırhah” biçimde tanzimi –ve dolayısıyla, “iyi niyetli bir planlama”- yoluyla düzelebileceğine inanır. Aslında büyük çoğunluğu devlet müdahalesinden kaynaklanan yoksulluk ve adaletsizliklerin piyasa aktörlerinin (özellikle de sermaye sahiplerinin ve girişimcilerin) dizginsiz, kötü niyetli ve vicdansız tutumlarının eseri olduğu, dolayısıyla bu kötülüklerin piyasa ekonomisinin bu “büyük günah”la mâlûl olduğu düşünülür. Bunun içindir ki, bu gibi problemlerin gerçek nedenleri üstünde düşünmek yerine, çözüm diye çoğu çocuksu tekerlemelere dayanan ve uygulanması halinde bütün bir toplum için felaketle sonuçlanabilecek olan kolektivist-devletçi sloganlarla örülü bir söylem tutturulur.

Bu tutum en fazla, hangi “meşrep ve mezhepten” olursa olsun, aydınlar arasında revaçtadır. İktisadî problemler söz konusu olduğunda, piyasa ekonomisi ve liberalizm karşıtı ideolojik önyargularla beslendiği zaman bu tutum ayrıca toplumun “iyiler” ve “kötüler” olarak ikiye ayrılmasına ve böylece “kötüler”in sürekli lanetlenmesine yol açar. Tabii, bu nizada “iyiler” –yani, “vicdanlı”, “insafli” ve “toplum yararı”dan yana olanlar- liberalizm karşıtları, genellikle de sosyalistlerdir; “kötüler” ise onların piyasa ekonomisiyle ilgili inanç ve zanlarını benimsemeyenler, yani liberallerdir. “İyiler”in okumuş-yazmış olanlarına göre, ülkemizdeki hemen hemen bütün sosyal problemler “dizginsiz” piyasa ekonomisinin hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu basmakalıp düşüncenin her kesimden insanlar tarafından gün aşırı tekrar edilmesi son zamanlarda iyice moda-laşmış bulunuyor.

Bu iddia özellikle yoksullaşma ve adaletsizlikler söz konusu olduğunda gündeme getirilmektedir. Başını sosyalistlerin çektiği bu modanın yaygınlaşmasını kolaylaştıran en büyük etken, bunun görünüşe göre insanları düşünme ve bilgi edinme külfetinden kurtarmasıdır. Çünkü, meseleyi “iyiler ve kötüler” şeklinde ortaya koyup kendi gurubunuzu peşinen “iyi” olarak nitelediğinizde, artık tartışmak anlamsız hale gelmektedir. Sosyalistler ve onların nüfuz alanında kalan kimi İslamcılar böyle bir pozisyon belirlemeyi, genellikle, mevhum bir “neo-liberal-küresel saldırı”ya sövüp-sayma sadedinde yapmaktadırlar. İlginç olan, bunların önemlice bir kısmının totaliter-sosyalist tecrübenin 20. yüzyılda insanlığa yüklemiş olduğu ürkütücü maliyeti görmezlikten gelenler veya totaliter rejimlere vakıtle vermiş oldukları entelektüel destek için bir “nefs muhasebesi” yapma ihtiyacı duymamış olanlar arasından çıkmasıdır.

Genel olarak liberal değerler ve özel olarak da piyasa karşıtı havanın aydınlık arasında rağbet görmesinin birçok nedeni var. Esasen, kapitalizm karşıtlığı entelektüellere özgü bir tutum da değildir, bu oldukça popüler bir düşüncedir ve artık bir zihniyet halini almıştır. Bu zihniyetin yaygınlığının nedenleri arasında, mülkiyet hakkına ve sözleşme serbestisine dayanan kapitalist ekonomik sistemi genellikle “sıfır toplamlı bir oyun” olarak gören yanlış düşünce önemli bir yer tutar. Buna göre, piyasa sistemi bir tür “ya hep ya hiç oyunu”dur; “kazanan” hepsini alırken, “kaybeden” her şeyini yitirir. Çoğu kimse mübadelenin her iki tarafa da yarar sağladığını ve bir tarafın kazancının diğerinin kaybı anlamına gelmesinin zorunlu olmadığını düşünmez. Bunun için, başarılı kapitalistler genellikle başkalarını sömüren vicdansızlar olarak görülür; piyasa ilişkilerinin zenginleri daha da zengin yaparken yoksulları da daha yoksul hale getirdiğine inanılır.

Ayrıca, insanların çoğunda “kamu yararı”nı devlet faaliyetiyle özdeşleştirme eğilimi vardır. Liberal iktisatçıların öteden beri ileri sürdüğü ve daha spesifik olarak Kamu Tercihi Okulu’nun birkaç on yıldır ortaya koymakta olduğu aksi yöndeki güçlü kanıtlara rağmen, genellikle insanlar özel faaliyetlerin kamu yararını hiç saymasına karşılık, devlet faaliyetlerinin her zaman kamu yararına hizmet ettiğini düşünürler. Bu da “piyasa başarısızlığı” düşüncesini besleyen ve devlet müdahalesini -daha genel olarak da kollektivist eğilimleri- teşvik eden güçlü bir etkidir. Bunun içindir ki, insanlar arasında, kalkınmanın ve refahı artırmanın ancak devlet müdahalesi sayesinde gerçekleşebileceği yolunda adeta insiyakî bir tutum alış söz konusudur.

Oysa, geçenlerde hayata veda eden, iktisadî kalkınma teorisi uzmanı İngiliz iktisatçı Peter Bauer’ın araştırmaları Üçüncü Dünya’nın geri kalmışlığının temel nedenlerinin, sosyalistlerin ve milliyetçilerin iddia ettikleri gibi ileri Batı ülkeleri tarafından sömürülmeleri değil merkezî planlama, otarşik ticaret politikaları ve devlet kontrolü olduğunu göstermiştir. Problemin kaynağı müdahalecilik, devletçilik ve sosyal mühendisliğin çözüm sanılmasıdır. Bauer’e göre, yaygın kanaatin aksine, devletçiliğe saplanılmadığı sürece, geri kalmış ülkeler için fakirlik fasit dairesi diye bir şey yoktur; Üçüncü Dünya ülkelerinin de, mülkiyet ve girişim

hakkına dayalı piyasa ekonomisi çerçevesinde serbest ticaret yoluyla sermaye birikimi sağlamaları ve kalkınmaları mümkündür.

Ama piyasa ekonomisine ilişkin olumsuz önyargıların en temelinde, “kapitalizm” terimi etrafında örülmüş bulunan efsanelerin yaklaşık bir buçuk asırdır zihinleri tutsak almış olması yatmaktadır. Esasen, bir günah keçisi haline getirilmiş olan ve “vahşi” olduğu sık sık hatırlatılan “kapitalizm”le ne kastedildiği de pek belli değildir ve her konuşmada ona keyfi anlamlar yüklenmektedir. Neredeyse herkes şikayetçi olduğu şey her neyse ondan “kapitalizm”i lanetleyerek kurtulabileceğini düşünüyor. Son dönemlerde buna bir de “küresel” sıfatı eklendi; artık bütün kötülüklerin sorumlusu “küresel kapitalizm”dir ve onun arkasında olduğu varsayılan “neo-liberal” görüşlerdir. Bu şeytanları bir alt edebilmek hepten düzlüğe çıkacağız!

Aslında bu “günah keçisi” veya “şeytan” olarak kapitalizm imajı tesadüfen oluşmuş olmayıp, ideolojik kaygılarla bilinçli olarak yaratılmıştır. Daha açıkçası, bu imajın oluşturulması ve yaygınlaştırılması, tarihsel olarak, doğrudan doğruya sosyalist stratejinin ürünüdür. Bu strateji ise “tarihsel kaçınılmazlık/zorunluluk” doktrininden ayrı olarak anlaşılabilir. Şöyle ki: Sosyalistler sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan ve adına “kapitalizm” denen sosyo-ekonomik formasyonun kendi iç çelişkileri sonucunda yıkılmaya mahkûm olduğu iddiasını ortaya atarak, tarihin daha ileri bir aşaması olduğunu sandıkları sosyalizmin yolunu açmak istemişlerdi. Tarihin kaçınılmaz yasaları ve dolayısıyla zorunlu bir gidiş istikameti olduğu fikri genel olarak insanlara o zaman da aykırı gelmiyordu, bugün de gelmiyor; çünkü geleneksel dinî düşüncedeki “kader” inancı ile modern çağların laik-rasyonalizminin “ilerleme” düşüncesi zihinleri zaten buna hazırlamıştı. Yirminci yüzyılın büyük fikir tarihçisi Isaiah Berlin’in “tarihsel kaçınılmazlık” doktrinlerini “dinsel tarih sistemleri” olarak adlandırmış olması bu bakımdan gayet anlamlıdır.

Sosyalistler kapitalizm aleyhtarlığının insanlar –özellikle de entellektüeller arasında genel bir hüsnü kabul görmesini kolaylaştıracak efsaneler de ürettiler. Bunların başında kapitalizmin sembolik başlangıcı olarak görülen Sanayi Devrimi’yle ilgili olarak üretilmiş olan “yoksullaşma” (veya sefaletin artması) efsanesi gelmektedir. Marksist tarihçilerin üretim yaygınlaştırdığı bu efsaneye göre, İngiltere’deki sanayi devrimi işçilerin hayat standartlarında ve hayat tarzlarında sürekli bir kötüleşmeye yol açmıştır. Sanayileşme başlarda zenginliği artırmış ise de aynı ölçüde eşitsizlikleri de artırmış ve zenginlerin daha zengin yoksulların ise daha yoksul hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Kapitalistler dışında kalanların, özellikle de işçilerin hayat şartları son derece kötüleşmiştir. Ayrıca, kapitalist zenginleşmeyi asıl sağlayan da Avrupalı olmayan halkların sömürülmesi idi. Bu fikir zamanla Marksist olmayan başka tarihçilerin de zımî kabulü sonucunda galatı meşhur haline gelmiş ve bugünkü durum itibarıyla doğruluğundan şüphe edilmesi neredeyse “küfür” sayılan dogmatik bir inanç hüviyetine bürünmüştür.

Oysa birçok ciddi ekonomik ve sosyal tarih araştırmacısının gösterdiği gibi, “yoksullaşma efsanesi” esas itibarıyla tarihsel olgulara değil, normatif yargılara

dayanılarak oluşturulmuştur. Meselâ F. A. Hayek'e göre, sanayi devrimi hakkında aklımızı karıştıran ve bizi yanlışlara sürükleyen nedenlerden biri, dönemle ilgili araştırma yapan tarihçilerin konuya kendi ideolojilerinin öngörülerine dayalı at gözlükleriyle bakmış olmalarıdır. Onların konuya yaklaşımları bilimsel tarafsızlığın ortaya koyduğu kanıtlar açısından olmayıp, propaganda amaçlı ve ideolojik içeriklidir.

Büyük iktisat tarihçisi R. M. Hartwell "yoksullaşma efsanesi"nin ideolojik amaçla ve olgusal değil de "değer-yüklü" kavramların desteğiyle bilinçli olarak inşa edilmiş olduğuna ısrarla dikkat çekenler arasındadır. Ne var ki, yoksullaşma paradigmasının bilimsel kanıtlarını sorgulayan tarihçiler, bu literatürde hep aşağılayıcı ve küçümseyici sıfatlarla anılmıştır. Hartwell, meselâ Marksist tarihçi E. J. Hobsbawm'ın 1960'ların başlarında yayımlanan bir makalesinde, çalışan sınıfların durumunun sanayi devrimi sonrasında daha da kötüleşmiş olduğu iddiasına karşı çıkmış olan tarihçiler veya onların görüşleri hakkında şu gibi sıfatları kullandığını yazmaktadır: "a priori bir davaya angaje olmuş", "ön yargılı görüşleri kanıtlama arzusuna sahip", "anakronistik", "küstah", "niteliksiz", "desteksiz", "önemsiz", "üstünkörü", "sırf retorik", "gerçeğin bariz çarpıtmaları" vb....

Oysa, bu efsanenin üstünü örttüğü gerçek durum bir hayli farklıdır. Endüstriyel kapitalizm önce İngiltere'de 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Hakikat şu ki, sanayileşme öncesinde Avrupa halkı çocuk ölüm oranının % 50'ye yaklaştığı, devrevi kıtlıkların aşırı artan nüfusu kırıp geçirdiği bir sefalet içinde yaşıyordu. Nispeten laissez faire'ci iktisadın egemen olduğu 1760-1850 dönemi büyüme ve kalkınma ile teknolojik değişimin en belirgin şekilde kendini gösterdiği dönemdir. Bu döneme ilişkin kötümser yorumlar ne kadar popüler olsa da temelsizdir. Çünkü, sanayileşmeyle birlikte, gerçek ücretlerin artmasının ve ölüm oranlarının düşmesinin gösterdiği gibi, hayat standartları hem kantitatif olarak hem de kalitatif olarak yükselmiştir. Son araştırmalar 1810 ila 1850 arasında mavi yakalıların gerçek ücretlerinin ikiye katlandığını göstermektedir. Hayat standardındaki iyileşmenin çok iyi bir örneği, bu dönemde insanların diyetinde meydana gelen değişimlerdir. Et, şeker, çay, bira ve yumurtanın kişi başına tüketimi bir hayli artmıştır. Yükselen refahın daha da iyi bir göstergesi ithal edilen yiyeceklerdeki artışı. Çoktandır lüks sayılan et, sebze ve meyveler 1850'lerde düzenli olarak yenmeye başlamıştı.

Bu iyileşmeler, sanayi devrimi esnasında gerçekleşen nüfus patlamasıyla birlikte düşünüldüğünde daha da önemli hale gelmektedir. Ölüm oranındaki düşüş nedeniyle İngiltere ve Galler'in nüfusu 1780-1860 döneminde yılda %1.25 oranında artmıştı. Gerçek ücretlerin ve bunun sonucunda gıda tüketimindeki artışın hızla artan bir nüfusa yetmesi Avrupa tarihinde bir ilkti.

Sanayi devrimi aslında iktisadî büyümeyi sağlayarak daha önce var olan sefaleti azaltmış, pek çok insanın durumunu geçimlik düzeyin üstüne çıkartmış ve çalışan sınıflar lehine sosyal hareketliliği artırmıştı. O kadar ki, insanlar sefaletin artık kısa sürede üstesinden gelinebileceğine inanmaya başlamışlardı. Hayek'in

dikkat çektiği gibi, Sanayi Devrimi'nden önce Avrupa'da sefalet hakimdi ve insanlar bu durumun asla değişmeyeceğine inanıyorlardı. Oysa, Sanayi Devrimi'nin yarattığı şaşırtıcı zenginlik insanları yoksulluğun her alanda ortadan kalkması konusunda sabırsızlığa itti. Yüzyıllardır doğal sayılan ve değiştirilemez zannedilen gerçeklerin iyi yönde değişmeye başlaması insanlarda gerçekçi olmayan büyük umutlar doğurdu. Yani, zenginleşmedeki ve kalkınmadaki artış sadece ortalama insanın hayat standartlarını değil, fakat aynı zamanda insanların ileriye dönük hedeflerini de yükseltmiştir. Zenginliğin daha önce hiç olmadığı kadar hızla yayılmasının etkisi altında iktisadî sıkıntılar artık daha fazla göze çarpmaya başlamış, daha az mazur görülür olmuştur. Sosyalistler işte bu gibi hayalleri istismar ederek insanların zihninde kendilerine bir yer açmayı başarmıştır.

Sanayi devrimi fabrika üretimine geçişi sağlayınca, eskiden işsiz ve yoksul olan kitleler kendilerine çalışma ve geçinme imkânları bulmaya başladı, bu da o zamana kadar yaygın olan açlık problemini büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Ludwig von Mises'in çarpıcı anlatımıyla, "fabrikaların, kadınları mutfaklarından, evlerinin içinden, çocukları da oyunlarından kaldırıp çalışmaya zorladığını söylemek gerçekleri çarpıtmaktır. Bu kadınların tencereleri kaynamıyordu bile, bu çocuklar yoksuldu ve acı çekiyordu. Sığınacakları tek çatı fabrikaydı; fabrika onları tam anlamıyla açlıktan ölmekten kurtardı." Öte yandan, fabrikadaki üretim sokaktaki insanın satın alabileceği ürünlerin kitlesel üretimine yönelikti, bu da herkesin hayat standardını inanılmaz şekilde artırıyordu. Sanayi öncesi toplum çok statikti ve 19. yüzyıl toplumundaki çocuk işçi çalıştırma, çalışma saatlerinin uzunluğu ve başka birçok sorun sanayi devriminin hemen öncesinde hakim durumdaydı. Bugünün standartlarıyla çok düşük olmakla beraber, devrimden hemen önceki hayat şartlarından daha kötü değildi.

Özellikle entellektüeller arasında kapitalizmden hazzetmemenin, özel mülkiyete ve hür teşebbüse dayanan iktisadî sistemlerin yaygın itibarsızlığının ve kimseye maliyet yüklemeyen kalkınmayı başarmak iddiasındaki alternatif iktisadî sistemlerin naif kabulünün temelinde belirttiğimiz yoksullaşma efsanesi yatmaktadır. Çoğu kimse, bu efsanenin ideolojik saiklerle yaygınlaştırılması, insanların daha önce rahatlık ve bolluk içindeyken Sanayi Devrimi'nden sonra büyük bir yoksulluğa sürüklendiğini düşünmesine, daha doğrusu bunun tarihsel olarak doğru olduğuna inanmasına yol açtı. Ve ne yazık ki, yine Hartwell'in belirttiği gibi, olgusal olarak yanlış temellere dayanan tarihsel efsaneler, "yanlış" olguların karşısına "doğru" olguları çıkarmakla ortadan kalkmıyor. Çünkü bu konudaki tartışma olgusal değil, büyük ölçüde ideolojik bir tartışmadır.